

Summary. Using the latest methods of one of the branches of comparative literature – imagology, the author investigates historical, cultural, sociological and psychological aspects of imagotype of the Jew in W. Scott's novel "Ivanhoe".

The author of the article underlines that in the modern multicultural world the problem of the formation and transformation of religious stereotypes is highly relevant, and their impartial study is the base for overcoming misconceptions that complicate mutual understanding between representatives of different cultures.

Paying attention to the importance of this problem, the author studies it in the field of literary imagology and focuses on correlation of religious stereotypes, which are common in ordinary consciousness, and such literary images, that use them as a building material for the creation of artistic effect.

The author emphasizes that before Romanticism period, the image of the Jew, that was created by Christian writers in the world literature was built on well-defined mythologems and had a dual nature.

The author of the investigation draws attention to the fact that in the early nineteenth century "the positive" Jew filters into literary works of European countries. Numerous European writers of the nineteenth and twentieth centuries while presenting in their literary works the images of the Jews, to create a specific aesthetic effect, proceeded from Walter Scott's imagotype of the Jew.

The author concluded that that religious imagotype of the Jew, which was revealed in W Scott's historical novel reflected consciousness of Europeans of the middle ages and their own ethnic and religious identity sensibility. At the same time, this imagotype is deep and multifaceted.

As time has shown, the novel "Ivanhoe", being perhaps the most popular novel of the first half of the nineteenth century, changed not only public consciousness but also established religious imagotype of the Jew in Europe. Thanks to that, the reader perceived the Jew not as imagotype of "alien", but as imagotype of "the other", causing him more sympathy and interest.

Key words: *imagology, imagotype of the Jew, romanticism, novel, the image of "alien", the image of "the other" Walter Scott*

Отримано: 4.02.2015 р.

УДК 821.161

Нагорна Н.М.

СЛОВО-ЛОГОС І ФЕНОМЕН НАРАЦІЇ

У сучасній наратології (теорії оповіді), яка оформилася в окрему літературознавчу дисципліну в процесі синтезування досвіду суміжних наук: теорії комунікації, теорії тексту, семіотики, рецептивної естетики, структуралізму, теорії автора, особливого значення надають феномену Слова як конструкту наративного тексту. Таке «наративізоване» слово (можна сказати, Слово-Логос) наділено широкою архітектонічною функцією і відрізняється філософським наповненням і полісемантичністю. У статті «Логос» С. С. Аверинцевим відзначено: «Логос (греч. λογος), термін давньогрецької філософії, який означає водночас "слово" (або "речення", "висловлення", "мовлення") і "смісл" (або "поняття", "судження", "твердження"); при цьому "слово" береться не в чуттєво-звуковому, а виключно смисловому плані, але й "смісл" розуміється як дещо явлене, оформлене і тому "словесне"» [1, 114]. Із терміном нарація (оповідь) Слово-Логос корелює в широко поширеному визначенні вербалізованої форми міфа як «слова», «оповідання», «переказу».

Для наратолога важливою є ще одна функція слова в наративному тексті, де наратор може бути позначений як «голос», який промовляє, відповідає за акт нарації, передаючи подію як "правдиву історію"; у нехудожніх творах – реальний оповідач, який фізично продукує наративний дискурс. У художній прозі ці два елементи комунікативної ситуації логічно роз'єднані» [3, 612].

Гіпостазування категорій автор, наратор, персонаж в їх естетичній співвіднесеності і взаємозумовленості стало надбанням філологічної науки пізно, фактично в ХІХ ст., проте в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. обґрунтування й вивчення цих категорій отримало могутній імпульс розвитку. Теоретична розробка проблеми авторського «слова», авторської «точки зору» та пов'язаної з нею проблеми типів нарації представлена в дослідженнях М. М. Бахтіна, В. В. Виноградова, Г. М. Гуковського, І. О. Денисюка, Б. М. Ейхенбаума, М. П. Кодака, Б. О. Кормана, М. З. Легкого, Ю. М. Тинянова, Б. О. Успенського, О. П. Чудакова, у працях сучасних зарубіжних учених Ж. Женетта, П. Рикера, Я. Славінського, В. Шміда, Ф. К. Штанцеля, апробована в прак-

тиці аналізу нарративної структури художніх творів І. Тургенєва, Л. Толстого, Ф. Достоєвського, М. Лєскова, М. Салтикова-Щєдріна, А. Чєхова.

Авторське Слово-Логос охоплює весь світ твору, при цьому, підкреслює М. М. Бахтін, автор займає положення «позазнаходженості», «позапокладеності» по відношенню до нього, будучи в ньому представленим через категорію «авторської позиції», яка виявляється буквально на всіх рівнях тексту, виражаючись через відбір життєвого матеріалу, архітектоніку твору, внутрішні лінгвістичні і металінгвістичні діалогічні зв'язки, хронотоп, сітку мотивів, інтертекстуальну сферу, систему тропів [2].

Реальний автор, «образ автора» і герой художнього твору – основні нараційні інстанції. На нараційному рівні авторська позиція реалізується насамперед через співвіднесеність «точок зору» автора, наратора, персонажів. Особливий тип співвідношення «точок зору» автора, наратора і героя характерний для класичної літератури епохи реалізму, коли монологізм авторського голосу, типовий для літератури романтизму, поступився місцем багаторакурсній оповіді, в якій, з одного боку, знижено вагу безпосереднього авторського втручання в хід зображуваних подій, у логіку поведінки персонажів, з іншого – розширено авторський кругозір, підсилено момент об'єктивації зображуваного світу шляхом контамінації різних ракурсів, різних свідомостей, різних «голосів».

Поліфункціональна природа автора як суб'єкта естетичної діяльності диктує певну методичну процедуру – необхідність розмежовувати автора літературного твору як реальну особу («біографічний», «первинний» автор); «образ автора» як сукупність авторських принципів, які експліцитно (частіше імпліцитно) виражають авторську позицію; автора, що постає перед читачем як наратор (оповідач чи розповідач).

Найскладнішим у процесі рецепції твору та аналізу його нараційної структури виступає момент відокремлення автора як реальної особи від автора як певного «образу». Автор-творець і автор-людина – це різні естетичні феномени. На цьому наголошував ще О. О. Потебня та його учні, представники харківської психологічної школи. Позицію автора дослідник з'ясовує тільки виходячи з тексту твору, а не з відгуків, висловлювань автора про свій твір, про своїх героїв, хоча й авторське тлумачення творів може братися до уваги реципієнтом-інтерпретатором, але на рівні позатекстових «відсторонених» свідчень. Такий матеріал важливий, якщо йдеться про вивчення історико-літературного контексту творчості письменника, його ролі в історико-літературному процесі (стаття І. Гончарова «Краще пізно, ніж ніколи», коментар І. Тургенєва «З приводу роману “Батьки й діти”» тощо).

Значним методологічним прорахунком буде пояснювання світогляду героя світоглядом автора, адже подібний підхід призводить до викривленого уявлення про задум творця. За М. М. Бахтіним, автор є єдиною формуючою енергією твору, виступає носієм напружено-активної єдності завершеного цілого. Таким завершеним цілим виступають художній твір і герой. Твір передає свідомість героя, яка у свою чергу є похідною від авторської свідомості. Тому автор – це «свідомість свідомості». Так народжується сучасне уявлення про *надлишок бачення*, що притаманне саме авторові. «Образ автора» завжди є незавершеним, тоді як образ героя, щоб набути художньої цілісності, має бути завершеним. У тексті існують немовби відносно незалежні сфери: автора і героя. Але ця незалежність у творах класицизму, сентименталізму, романтизму, реалізму, модернізму має неповторний характер і специфічні способи створення «образу автора» і образів персонажів.

Практика коментування, тлумачення художнього тексту показує, що незведеність позиції (Слова) наратора, оповідача до авторської точки зору не завжди усвідомлюється реципієнтами, які сприймають зображені у творі події та характери персонажів у дусі рецептивно-психологічної теорії *емпатії* («вчування»), ототожнюють реального автора з «умовним», таким, що перебуває у фіктивній реальності твору. Типовою є ідентифікація авторських поглядів і тих думок, представлених у ліричних і публіцистичних відступах, які провокаційно визначаються як «авторські». Ступінь збігу авторських поглядів і суджень, виражених у ліричних і публіцистичних відступах, може бути різний: від умовної тождності (відступи у «Війні і мирі» Л. Толстого, у «Господах Головлєвих» М. Салтикова-Щєдріна) до часткового збігу (у романах Ф. Достоєвського) або до введення фігури «удаваного», «фіктивного» оповідача, точка зору якого лише зовні співвіднесена з точкою зору автора, а по суті відрізняється від неї.

Наратор є форма творчої поведінки автора, прийняття на себе автором певної ролі, створення так званої «авторської маски». Що стосується образу наратора-оповідача, то він зазнав еволюції в європейській літературі XVI–XX ст. Від оповідача, який був засобом надання літературному матеріалу вірогідності, література Нового часу перейшла до оповідача, який являє собою не що інше, як певний психологічний ракурс, певний «голос», засіб представлення авторської позиції.

Поступово (щоб не сказати, досить уповільнено) наратологія усвідомлювала всю важливість судження про двоєдину природу образу оповідача: про оповідача як *об'єкта* змалювання – пород-

ження авторської фантазії й волі, і як *суб'єкта* змалювання по відношенню до персонажів твору. Виступаючи медіатором між автором і героєм, оповідач визначає стратегію нарації, ускладнює, але й поглиблює уявлення про «образ автора». Введення різних типів оповідачів в оповіданнях і повістях Ф. Достоєвського («Біси», «Білі ночі», «Нотатки з підпілля»), М. Лєскова («Зачарований прочанин», «Лівша»), О. Купріна («Олеся», «Ю-ю»), М. Горького («Старуха Ізергіль»), у творах Л. Толстого, І. Франка, А. Чехова, В. Короленка, В. Гаршина зумовило розмаїття форм вираження авторської позиції в літературі ХІХ ст.

Взаємопроникнення «голосів» оповідача й «голосів» персонажів створює складний сплав елементів. Виокремлення мовленнєвих шарів, які розкривають співвідношення «автор – наратор – персонаж», пов'язане із застосуванням певних прийомів текстового аналізу, декодуванням нараційної структури твору заради найглибшого проникнення у світ авторської думки, заради усвідомлення естетичної вартості того чи іншого літературного феномену.

Фактор референтності автора і наратора в художньому тексті тривалий час тлумачився шляхом прямолинійного отождоження дискурсів автора і наратора, без урахування того, що в певних випадках, наприклад, в українському і російському літературознавстві, розрізнення йде не тільки по лінії автор / наратор, як це має місце в західноєвропейській наратології, а й по лініях: автор / наратор, автор/оповідач, автор/розповідач. Опосередковані відношення реального, біографічного автора і різних форм його «мовленнєвої» присутності в тексті продемонстровані в тих художніх творах, в яких «історія подій» дана у сфері свідомості та сфері мовлення розповідача («Повість Белкіна» О. Пушкіна, «Вечори на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя, «Бідні люди» Ф. Достоєвського, «Петербург» Андрія Белого, «Літо Господнє» І. Шмєльова, «Хрестові сестри» О. Ремізова).

Наратор – одна з інстанцій, без якої неможливий нараційний дискурс. Наратор та його іпостасі: оповідач, розповідач – є інстанціями, похідними від авторської свідомості, оскільки саме автор «делегує» в художній світ твору фікційну особу наратора як свого естетичного «медіума», і в цьому сенсі про наратора говорять як про форму «літературного артистизму» автора, або – якщо наратор представлений через суб'єктивно забарвлене слово – про так звану «авторську маску», поняття, яке збігається з уявленням про «образ *наратора*», але не «образ автора». Суміщення або навіть підміна цих понять нерідко веде до помилкового тлумачення авторської позиції, авторської ідеї. Для наратолога необхідною умовою є усвідомлення того, що наратор – постать віртуальна, проте така, яка все ж таки має певну матеріальну природу. Наратор, оповідач, розповідач існує, діє тільки в межах тексту. Він починає своє існування з першого слова назви твору і закінчує останнім словом, останньою крапкою тексту, оскільки за своєю внутрішньою функцією наратор є саме «*мовленнєвим* породженням автора».

Такий злитий процес ґрунтується на внутрішній дихотомії: *історія* (подія) і *розповідь* про цю подію. Дискурс наратора охоплює весь простір художнього тексту. Але в цьому просторі розгортається також дискурс персонажа, розгляданий як «інтекст» або «текст у тексті». Слово персонажа, будучи само по собі самостійною мовленнєвою сферою твору, водночас є похідним від слова і свідомості наратора. Співвідношення двох наративних дискурсів: оповідача і персонажа – дає різноманітні конфігурації цієї наративної діади, так само, як в наративному плані «історія» і «розповідь про неї» перебувають на різних рівнях тексту [4, 115; 5, 19]. У душі традиційної поетики, заснованої на принципах античної риторики, оповіддю іноді вважають «увесь текст, за винятком прямої мови персонажів». У такому випадку в читацькому сприйнятті дискурси наратора і персонажа неправомірно роз'єднані, що порушує цілісність художнього тексту й виступає як деструктивний момент процесу «читання», «розуміння» й «інтерпретації» твору. Більш прийнятною вважаємо процедуру розгляду дискурсу персонажа з позицій теорії про «чуже слово», яка увійшла в широкий науковий ужиток завдяки працям М. М. Бахтіна, В. В. Виноградова, Г. О. Гуковського, Б. О. Успенського, М. К. Гея, Б. О. Кормана. Тут художній текст виявляється цілісною єдністю нараторського мовлення і висловлювань персонажів. Варіанти співвідношень «основного» тексту і «чужого слова» створюють розмаїту картину інтерференції дискурсів наратора і персонажів, зумовлюючи функціонування різних «первинних» наративних форм (монолог, внутрішній монолог, сказання, діалог, «потік свідомості», невласне-пряма мова, квазідраматургічна нарація тощо).

Отже, художній світ твору за своєю семіотичною природою світ наративізований, світ, який поступово «створюється» розповідачем (оповідачем) у процесі нарації, що і є підтвердженням деміургічної функції Слова-Логоса в процесі наративізації авторського задуму.

Список використаних джерел

1. Аверинцев С. С. Логос // Аверинцев С. С. Софія–Логос. Словарь / Сергей Сергеевич Аверинцев. – К. : Изд-во «Дух и Литера», 2000. – С. 114–115.

2. Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа // Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Худ. литература, 1986. – С. 473–500.
3. Термінологічний словник / Упорядк. Марії Зубрицької // Слово. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 1996. – С. 600–625.
4. Chatman S. B. Coming to Terms: The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film / S. B. Chatman. – Ithaca and London: Cornell UP, 1990. – 240 p.
5. Chatman S.B. Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film / S. B. Chatman. – Ithaca and London: Cornell UP, 1980. – 277 p.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню функції слова в нараційному тексті. Розглянуто такі нараційні інстанції, як реальний автор, «образ автора» і герой художнього твору. Показано, що на нараційному рівні авторська позиція реалізується через співвіднесеність «точок зору» автора, наратора, персонажів. Простежено історію становлення теорії нарації в літературознавстві.

Ключові слова: нарація, автор, «образ автора», дискурс наратора, дискурс персонажа.

Summary. In modern narratology give value on the phenomenon of Words as a architect of narrative text. This word (Logos) endowed with architectonic function and different philosophical content and polysemy. Word-Logos correlates with the term narrative in verbalized in determining the shape of the myth as «Word», «story», «retelling». The function of word in narrative text is very important as the narrator in the text can be labeled as a «voice» that speaks, that is responsible for the act of narration. Copyright with word Logos covers the whole world literary work. The author is represented in the literary work through the category «author's position» which manifested at all levels of the text. The real author, «image of the author» and literary personage are the main narrative instances. In narrative level author's position is realized through correlation «views» of the author narrator, characters. A special type of relationship «views» of the author, narrator and hero is typical for the classical literature of realism, when monologism author's voice gave way on multi-narrative. The distinction of author as a real person of the author as a certain «image» is the most difficult work in the reception and analysis of literary work narrative structure. The interpretation and identification the author's worldview with the worldview of a hero will be a methodological error because such an approach leads to a distorted picture of the Creator's intention. The practice of literary text commenting shows that impossibility of reducibility of position (Word) narrator, storyteller to author's point of view not always understood recipients. The identification of the views of the author and those thoughts which are presented in the lyrical fragments and publicistic passages and which are provocative defined as «author» is typical. The degree of coincidence of author's views and opinions and views and opinions which are presented in the lyrical fragments and publicistic passages may be different. The factor of referentiality of author and narrator in literary work long time interpreted by straight-line identification of the author and narrator discourses. Narrator, storyteller, teller exists, is only valid within the text. Variants of correlations narrative discourse of the narrator and character, «basic text» and «alien words» create a variety of configurations and interference discourses narrator and characters.

Key words: narrative, the author of «image of the author», narrator discourse, discourse character.

Отримано: 14.01.2015 р.

УДК 821.161.2-3.09

Насмінчук Г.Й.

«СВІЙ-ЧУЖИЙ» В РОМАНІ «ЧОРНИЙ ВОРОН» В. ШКЛЯРА

Історична проза Василя Шкляра початку ХХІ століття вирізняється послідовним зацікавленням осередками національно-визвольного руху, які діяли на території України у 20-і роки минулого століття. 2009 року побачив світ роман «Чорний Ворон», присвячений історії Холодноярської республіки, а через п'ять років було опубліковано «національний бестселер» «Маруся», головна тема якого – героїчно-трагічна доля отаманів з родини Соколовських на Житомирщині. Базовою для всебічного висвітлення подвижництва українських повстанців, які чинили опір московсько-більшовицькій агресії, у романах стала бінарна опозиція «свій-чужий». Доцільність аналізу роману під кутом зору цієї опозиції навряд чи викличе сумніви. Будучи одним із виявів авторського світобачення, дихотомія «свій-чужий» може стати провідним засобом з'ясування